

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות

פרקים ד-ה: תפילה

סוגיה כה: תפילה מעומד (2)

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

© כל הזכויות שמורות למחבר

סוגיה כה: תפילה מעומד (2)

רקע

סוגייתנו ממשיכה את הדיון לגבי תפילת מעומד, ודנה אם תפילה מעומד עדיפה על סמיכת גאולה לתפילה. סוגייתנו חשובה מאוד להלכה למעשה כיוון שהיא דנה בסדר התפילה של המקדים לצאת לדרך.

מקורות

- א. גמ' ל. "אבוה דשמואל ולוי כי הוו בעו למיפק לאורחא... לרבנן קשישי מינן דעבדי הכי"
 ב. תוס' ד"ה מסמך
 רא"ש סי' כ
 ריטב"א ד"ה במאי קמיפלגי, ולכי הדר לביתה, לא חזינא
 ג. בעל המאור ב: "וזה שכ' הרי"ף ז"ל שמי שמשכים לצאת לדרך..."
 ראב"ד שם אות א
 רשב"א ח: ד"ה איכא דמתני לה, "ולענין קריאה של שחרית... עד זמן המקרא"
 רש"י ד"ה הוו מקדמי
 תוס' ד"ה אבוה
 ד. שו"ע סי' פט סע' ח, ומשנה ברורה
 סי' צד סע' ט, ומשנה ברורה

ריטב"א ד"ה במאי קמיפלגי, ולכי הדר לביתה, לא חזינא
במאי קמיפלגי מר סבר תפלה מעומד עדיף. פירוש שמתפלל בבקר בביתו, ועדיף משיתפלל בדרך במהלך אף על פי שסומך גאולה לתפלה. ומר סבר מסמך גאולה לתפלה עדיף אף על פי שמתפלל במהלך. ונקטינן מינה דכוליה עלמא דתפלה בדרך במהלך הוא בין ברכוב בין במהלך ברגליו.
ולכי הדר לביתה מצלי מעומד. פירוש חוזר ומתפלל ביחיד שמונה עשרה לצאת ידי תפלה מעומד. אמרי ליה רבנן נעביד מר כמרימר ומר זוטרא. כלומר אמאי מצלי מר ביחיד ליכניף עשרה וליצלי ברבים. טריחא לי מלתא לכנוף עשרה ולעכבם כל כך אחר הדרשה. וליעביד מר כאבוה דשמואל ולוי דמקדמו ומצלו בביתם שמונה עשרה ברכות מעומד מכיון שעלה עמוד השחר ובתר הכי כשהגיע זמן קריאת שמע קרו.
לא חזינא להו לרבנן קשישאי דעבדי הכי. פירוש בעידן פרקא. דלא דמי לדאבוה דשמואל ולוי, דהתם הוא כדנפקו לאורחא דטרידי וליכא שהותא כלל באורחא לצלויי מעומד, אבל הכא כיון דאפשר לסמוך גאולה לתפלה ולהתפלל מיושב ואחר כך כשחוזר לבית לצאת ידי תפלה מעומד, הכי עדיף.

רשב"א ח: ד"ה איכא דמתני לה

ולענין קריאה של שחר נמי, מעמוד השחר עד שיכיר בין תכלת ללבן - לכתחלה לא יקרא, דהא לא אשכחן מאן דשרי לכתחלה קודם שיכיר בין תכלת ללבן, ואפילו רשב"י לאו לכתחלה קאמר אלא בשעת הדחק דהא פעמים שאדם קורא קאמר, ואפילו תאמר דר"ש שלא בשעת הדחק קאמר אלא שקדם מדעת וקרא, מכל מקום כיון דרובא דאינשי גנו לא שרינן לכתחלה אלא בשעת הדחק... ואם תאמר והא תניא [ל] השכים לצאת לדרך מביאין לו שופר ותוקע לולב ומנענע מגילה וקורא בה ומתפלל ולכשיגיע זמן קרית שמע קורא, דאלמא אפילו ביוצא לדרך לאחר שיעלה עמוד השחר אינו קורא, ומדתני שופר ותוקע לולב ומנענע מגילה וקורא בה ודאי לאחר שיעלה עמוד השחר היא. יש לי לומר דהתם ביוצא בשיירא, אי נמי במקום שאין שם גרודי חיות וליסטים ואפילו הכי מתפלל קודם צאתו משום דכולה תפלה בעיא עמידה בשאפשר וכוונה ואפשר שלא יזדמן לו בדרך, אבל קרית שמע שאינו צריך אלא פסוק ראשון אי נמי עד על לבבך כדאיאתא לקמן [יג]: מזדמן הוא לו בסתם דרכים, הלכך מתאחר הוא למצוה מן המובחר עד זמן המקרא.

הסבר הסוגיה

השכים לישב בקרון או בספינה - מתפלל, וכשיגיע זמן קריאת שמע קורא. רבי שמעון בן אלעזר אומר: בין כך ובין כך קורא קריאת שמע ומתפלל כדי שיסמוך גאולה לתפלה. [ברייתא ל.]

התוספתא [פ"ג הי"ט. מובאת בגמ' ל.] מביאה מחלוקת תנאים לגבי אדם המשכים לצאת לדרך לפני זמן קריאת שמע, רבנן סוברים שהוא מתפלל בביתו לפני היציאה לדרך וקורא קריאת שמע בדרך, ורבי שמעון בן אלעזר סובר שקורא קריאת שמע ומתפלל כשהוא מהלך בדרך. מסבירה הגמ' שהם נחלקו אם עדיף לסמוך גאולה לתפילה או עדיף להתפלל מעומד. רבנן סוברים שעדיף להתפלל מעומד בביתו מלסמוך גאולה לתפילה, ורבי שמעון בן אלעזר סובר שעדיף לסמוך גאולה לתפילה למרות שהוא מתפלל כשהוא מהלך. הגמ' אומרת שאבוה דשמואל ולוי סברו כרבנן, ולכן הקדימו להתפלל לפני היציאה לדרך.

הגמ' [ל.] מקשרת דין זה למנהגו של רב אשי, שכשהיה דורש בשבת, היה לוחש למתורגמן הרבה ביחד, ובשעה שהמתורגמן דורש את דרשתו לרבים, היה רב אשי קורא קריאת שמע ומתפלל מיושב ולאחר שהיה שב לביתו היה מתפלל מעומד [הוא לא עמד בתפילתו בזמן הדרשה מפני שאם היה עומד הציבור היה מתבונן בו, ולא היתה דעתם סומכת על המתורגמן ולא היו שומעים את הדרשה (רא"ה ד"ה רב אשי, וראה פירוש אחר ברש"י)]. הגמ' אומרת שרבנן שאלו את רב אשי מדוע אינו מתפלל בביתו מעומד לפני הדרשה כאבוה דשמואל ולוי שסברו שתפילה מעומד עדיפה על סמיכת גאולה לתפילה? וענה להם רב אשי: "לא חזינא להו לרבנן קשישי מינן דעבדי הכי".

נחלקו הראשונים בהסבר תשובתו של רב אשי. התוס' [ד"ה מסמך] מפרשים שרב אשי סובר שאין הלכה כאבוה דשמואל ולוי, אלא הלכה כרבי שמעון בן אלעזר שסמיכת גאולה לתפילה עדיפה על תפילת מעומד. הרא"ש [סי' כ], הרא"ה [ד"ה ואהדר להו לא חזינן] והריטב"א [ד"ה לא חזינא] מפרשים שרב אשי סובר שהלכה כאבוה דשמואל ולוי, אך מנהגם היה במקרה

שאינו זהה למקרה שלו, ו"לא חזינא להו לרבנן קשישי מינן" שיישמו את דינם של אבואה דשמואל ולוי גם במקרה כזה של רב אשי.

הראשונים מביאים שני חילוקים בין מנהגם של אבואה דשמואל ולוי לבין מנהגו של רב אשי:

א. הרא"ש בהסברו הראשון מפרש שאבואה דשמואל ולוי פוסקים שעדיף שלא לסמוך גאולה לתפילה מלהתפלל כשהוא מהלך. רב אשי מסכים עמהם, אך הוא סובר שעדיף לסמוך גאולה לתפילה ולהתפלל מיושב מאשר להתפלל מעומד. מסביר הרא"ש, שהמהלך אינו יכול לכוון כראוי, ולכן עדיף להתפלל מעומד בביתו בכוונה מלהתפלל כשהוא מהלך בדרך ללא כוונה. אך מיושב יכול לכוון את לבו כראוי, ולכן עדיף לסמוך גאולה לתפילה ולהתפלל מיושב מלהתפלל מעומד ולא לסמוך גאולה לתפילה.

ב. הרא"ה והריטב"א מפרשים שאבואה דשמואל ולוי היו טרודים בדרך ולא היתה להם אפשרות לחזור ולהתפלל מעומד. על כן, בין האפשרות להתפלל מעומד לבין האפשרות לסמוך גאולה לתפילה, הם העדיפו את התפילה מעומד. רב אשי לא היה טרוד בדרך, ולכן היתה לו אפשרות שלישית העדיפה על שתי האפשרויות הראשונות. הוא קרא קריאת שמע וסמוך גאולה לתפילה מיושב, ואחר כך בביתו חזר והתפלל כדי לקיים גם מצות תפילה מעומד¹.

נסכם את המסקנות העולות מהפירושים השונים:

לפי פירוש התוס', רב אשי פוסק שאין הלכה כאבואה דשמואל ולוי, והלכה כרבי שמעון בן אלעזר שסמיכת גאולה לתפילה עדיפה על תפילה מעומד. לפי פירוש הרא"ה והריטב"א, הלכה כרבנן שתפילה מעומד עדיפה על סמיכת גאולה לתפילה, אך טוב יותר לסמוך גאולה לתפילה מיושב או לתפילה בהילוך, ולחזור ולהתפלל בעמידה. מי שהתפלל בישיבה או בהליכה ויכול אחר כך להתפלל בעמידה, חייב לחזור ולהתפלל מעומד. לפי הפירוש הראשון של הרא"ש, הלכה כרבנן שתפילה מעומד עדיפה על סמיכת גאולה לתפילה, אך פסיקה זו מתייחסת לתפילה תוך כדי הילוך בלבד, שיש בה גם חסרון כוונה. לגבי תפילה בישיבה - עדיף לסמוך גאולה לתפילה מיושב מלהתפלל מעומד ולא לסמוך גאולה לתפילה².

¹ הרא"ש בהסברו השני מפרש שרב אשי התפלל פעמיים מפני ש"רצה להתפלל עם הצבור". אם כוונתו שהוא התפלל בשעה שהציבור מתפללים, לא ברור מדוע הוא התפלל בישיבה, ואם כוונתו כהסבר הרא"ה, עיקר ההסבר חסר מן הספר, וצ"ע.

² רש"י [ד"ה תפלה מעומד עדיף, בהרי צבורא, לא חזינן] סובר שגם בתפילה כשהוא מהלך וגם בתפילה מיושב יש חסרון כוונה. לדעת הרא"ה בשני המקרים אין חסרון כוונה, והחסרון הוא רק מפני שאינו עומד. לדעת הרא"ש, בהסברו הראשון, בתפילה כשהוא מהלך יש גם חסרון כוונה, ובתפילה מיושב יש רק חסרון שאינו עומד.

בהבנת התוספתא יש לדון בנקודה נוספת. התוספתא דנה באדם המשכים לדרך, אם עדיף שיתפלל בביתו מעומד ויקרא קריאת שמע בזמנה בדרך ללא סמיכת גאולה לתפילה או עדיף שיקרא קריאת שמע ויתפלל בדרך. לכאורה היתה אפשרות נוספת, שהגמ' מתעלמת ממנה, והיא להקדים לקרוא קריאת שמע, שהרי שיטת הרי"ף [ב:], הרמב"ם [הל' קריאת שמע פ"א הי"ב] ורוב הראשונים [עיין לעיל עמ' 55] שניתן בשעת הדחק לקרוא קריאת שמע מעלות השחר. אם כך, אבנה דשמואל ולוי היו יכולים מיד לאחר עלות השחר, לקרוא קריאת שמע עם ברכותיה, לסמוך גאולה לתפילה, ולהתפלל מעומד.

בעל המאור [ב:] מוכיח מגמ' זו את שיטתו שזמן קריאת שמע של שחרית הוא מהנץ החמה בלבד, ולא ניתן אפילו בשעת הדחק להקדים ולקרוא קריאת שמע לפני זמן זה. הראב"ד [בהשגות על בעל המאור שם] סובר כשיטת הרי"ף, ומפרש שאבנה דשמואל ולוי הקדימו להתפלל לפני עלות השחר, אך את קריאת שמע לא ניתן להקדים לאומרה לפני עלות השחר [כך מפרש גם רש"י (ד"ה הוה מקדמי)]³.

רוב הראשונים סוברים כשיטת הרי"ף שניתן בשעת הדחק לקרוא קריאת שמע מעלות השחר, ואינם מוכנים להעלות על הדעת, שמותר להתפלל תפילת שחרית קודם עלות השחר. הם נזקקים לתירוץ הרשב"א [ח: ד"ה איכא דמתני לה] שמותר לקרוא קריאת שמע מעלות השחר רק כשאינו לו אפשרות לקרוא קריאת שמע בכונה בזמנה [כגון היוצא למקום חיות רעות ולסטים, שאינו יכול לכוון אפילו בפסוק ראשון]. היכול לקרוא קריאת שמע בזמנה [לאחר שהכיר את חברו ממרחק של ד' אמות] צריך להעדיף לקרוא קריאת שמע בזמנה, מאשר לסמוך גאולה לתפילה, ומלהתפלל תפילה מעומד.

יש להעיר שהרי"ף והרמב"ם השמיטו את סוגייתנו, אולי הם מפרשים שהסוגיה היא אליבא דהתנאים הסוברים שלא ניתן לקרוא קריאת שמע של שחרית לפני זמן "משיכיר את חברו", אך אנו פוסקים להלכה כרבי שמעון בר יוחאי [ח:] שניתן בשעת הדחק לקרוא קריאת שמע מעלות השחר, ולכן לכל הדיון בסוגיה אין נפקא מינה להלכה.

אפשרות נוספת שלא עולה בגמ', היא לברך ברכות קריאת שמע ולסמוך גאולה לתפילה בבית אחר עלות השחר, ולקרוא קריאת שמע בדרך אחר שיעור "משיכיר את חברו". הגמ' לא העלתה אפשרות זו מפני אחת מהסיבות הבאות: א. סמיכת גאולה לתפילה היא רק כשסומך את קריאת שמע עם ברכותיה לתפילה [עיין לעיל עמ' 30]. ב. לא ניתן לנתק בין קריאת שמע לבין ברכותיה, ועדיף להתפלל כשהוא מהלך או שלא לסמוך גאולה לתפילה מלנתק בין קריאת שמע לבין ברכותיה [עיין לעיל עמ' 25 הע' 10]. ג. זמן ברכות קריאת שמע לכתחילה הוא בזמן קריאת שמע, ועדיף לברכן בזמן מלסמוך גאולה לתפילה או מלהתפלל מעומד.

³ שיטה זו תמוהה מאוד, כיצד ניתן להתפלל לפני עלות השחר, והרי תפילות כנגד תמידים תיקנום, ולא ניתן להקריב תמיד של שחר לפני עלות השחר? נראה לפרש, שתפילה "רחמי נינהו" ולכן זמן התפילה אינו מעכב אלא הוא לכתחילה בלבד. חכמים תיקנו להתפלל בתחילת היום, באמצעותו ובסופו, וכיוון שהיוצא לדרך התחיל את יומו הוא רשאי להתפלל על אף שעדיין לא עלה השחר.

נקודה נוספת שעולה מהדיון בסוגיה נוגעת לזמן תפילת שחרית. הרמב"ם והרא"ש נחלקו אם ניתן להתפלל לכתחילה לפני הנץ החמה [לעיל עמ' 340]. הרמב"ם סובר שניתן להתפלל לפני הנץ החמה בשעת הדחק בלבד, ומהרא"ש משמע שאין הבדל בין תפילה לפני הנץ לבין תפילה לאחריה. התוספתא שדנה אם להתפלל בביתו לפני הנץ החמה או להתפלל בדרך אחר הנץ, אינה מתייחסת לזמן תפילה. לשיטת הרא"ש אין צורך לדון בכך, אך לשיטת הרמב"ם היה מקום להתייחס גם לדין זה. המסקנה העולה מחוסר ההתייחסות לזמן תפילה, שדין זה זניח לעומת דין סמיכת גאולה לתפילה, ולעומת חיוב תפילה מעומד.

סיכום

בסוגייתנו התחדשו הלכות בחמישה נושאים: א. גדרי תפילה מעומד. ב. דין סמיכת גאולה לתפילה. ג. זמן קריאת שמע של שחרית. ד. זמן תפילת שחרית. ה. דין ברכות קריאת שמע.

דין תפילה מעומד סוכם לעיל [עמ' 425], ונסכם את ארבעת הנושאים האחרים:

סמיכת גאולה לתפילה - סמיכת גאולה לתפילה היא חיוב ולא מידת חסידות בלבד [עיי' לעיל עמ' 60]. לדעת תוס' עדיף לסמוך גאולה לתפילה בהילוך מלהתפלל מעומד בנפרד מקריאת שמע, ולפי ההסבר הראשון של הרא"ש עדיף לסמוך גאולה לתפילה מיושב מלהתפלל מעומד בנפרד מקריאת שמע.

זמן קריאת שמע של שחרית - בסוגייתנו התחדשה שיטת הרשב"א שניתן בשעת הדחק לקרוא קריאת שמע לפני שיעור "משיכיר את חברו" רק אם לא תהיה אפשרות לקרוא קריאת שמע בזמנה בכוונה. אם יש אפשרות לקרוא קריאת שמע בזמנה ולכוון בה בפסוק ראשון, עדיף לקרוא קריאת שמע בזמנה מלסמוך גאולה לתפילה.

זמן תפילת שחרית - שיטת רש"י והראב"ד שניתן בשעת הדחק להתפלל שחרית אפילו לפני עלות השחר, שאר הראשונים חולקים ואינם מתירים להתפלל תפילת שחרית לפני עלות השחר. עדיף לכולי עלמא להתפלל תפילת שחרית לפני הנץ החמה מלהפסיד סמיכת גאולה לתפילה או מלהפסיד תפילה מעומד.

ברכות קריאת שמע - אין לנתק את ברכות קריאת שמע מקריאת פרשיותיה כדי לסמוך גאולה לתפילה⁴.

⁴ משמעות הדבר, שהמתפלל במקום שקוראים קריאת שמע לאחר זמנה, צריך לקרוא קריאת שמע עם ברכותיה בזמן קריאת שמע, וכיוון שאנו פוסקים שסמיכת גאולה לתפילת שחרית עדיפה מתפילה בציבור, הוא צריך לסמוך גאולה לתפילה, ולהתפלל ביחידות. עיי' בטור סי' מו המביא את מנהגו של רבי יהודה החסיד לקרוא פסוק ראשון ו"ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" לפני התפילה ולהתכוון לצאת בו ידי חובה, מפני שלפעמים מתעכבים בקרובץ וקוראים קריאת שמע לאחר זמנה. מנהגו קשה מפני שהוא סותר את סוגייתנו, שעולה ממנה שאין לנתק בין קריאת שמע לבין ברכותיה כדי להתפלל בציבור. נראה לפרש שמנהגו מבוסס על כך שקורא פסוק ראשון בלבד, ואת שאר הקריאה קורא עם ברכותיה. אולם אם כך קשה על פסק המשנה ברורה [סי' מו סקל"א], שיש לקרוא את כל שלוש הפרשות לפני התפילה. אולי פסקו הוא רק במקרה שיש לו ספק אם יעבור זמן קריאת שמע, ולכן לגבי הקריאה ספק דאורייתא לחומרא, וצריך לקרוא לפני התפילה, ושאר הדינים הם דינים דרבנן, שספקם לקולא שמא הציבור יקראו קריאת שמע בזמנה, וצ"ע.

הלכה

השו"ע [סי' פט סע' ח] פוסק שתפילה מעומד עדיפה מסמיכת גאולה לתפילה, ולכן היוצא לדרך מתפלל מעומד בביתו וקורא קריאת שמע עם ברכותיה בדרך. המגן אברהם [סקט"ז, מובא במשנה ברורה סקמ"ב] מביא שמנהג העולם אינו כך, אלא להעדיף סמיכת גאולה לתפילה על תפילה מעומד.

השו"ע [סי' צד סע' ט] פוסק כרא"ה וכהסבר השני של הרא"ש, שמי שהוכרח להתפלל בישיבה, צריך כשמתאפשר לו, לחזור ולהתפלל מעומד. המשנה ברורה [סקכ"ו] מביא שאין לנהוג כך, כיוון שרוב האחרונים פסקו לדינא שאין לחזור ולהתפלל מעומד, אמנם אם הוא רוצה להתפלל בתורת נדבה ובטוח שיכוון לבו, יכול לעשות כן ואין צריך לחדש בה דבר.

השו"ע [סי' נח סע' ג] פוסק כרשב"א שמותר לקרוא קריאת שמע אחר עלות השחר רק כשאינו יכול לכוון בפסוק ראשון בזמן קריאת שמע.

למעשה, היוצא לדרך ואינו יכול להתפלל את כל התפילה בזמנה, צריך לנהוג בדרך הבאה:

היוצא לדרך לפני עלות השחר - רוב הראשונים דוחים את שיטת רש"י, ולכן אין הוא יכול להתפלל תפילת שחרית לפני יציאתו אלא יתפלל בדרך.

היוצא לדרך לאחר עלות השחר לפני שיכיר את חברו, ובדרך אינו יכול להתפלל מעומד - לדעת השו"ע, יתפלל מעומד בביתו, ובדרך יקרא קריאת שמע בברכותיה [ולא יסמוך גאולה לתפילה]. אם הוא במקום שלא ניתן לקרוא פסוק ראשון בכוונה, יקרא קריאת שמע וברכותיה בביתו, לפני שיוצא לדרך [עיין סי' נח סע' ג, ומשנה ברורה סקי"ז, מחלוקת שו"ע ומג"א אם יכול לברך גם ברכת "יוצר אור"].

היוצא לדרך לאחר שמכיר את חברו ברחוק ד' אמות, ובדרך אינו יכול להתפלל מעומד - יקרא קריאת שמע ויתפלל קודם שיוצא לדרך.